

практически проверено закономерности формирования ЧСД, разработано научно обоснованную систему психолого-педагогических рекомендаций по совершенствованию формирования чувства чести и собственного достоинства у младших школьников. На основе результатов теоретического анализа проблемы и экспериментального исследования определяется, что формирование и воспитание чувства собственного достоинства становится возможным в процессе психологического сопровождения, разработки целого ряда соответствующих мероприятий. Исследование подтвердило целесообразность выделения типов младших школьников по особенностям проявления ЧСД для определения специфики психолого-педагогических воздействий на каждую группу школьников. Отмечено, что закономерностью процесса формирования ЧСД как качеств личности младшего школьника является единство и взаимосвязь между внешними специально педагогическими и другими воздействиями на личность ученика, с одной стороны, и характером собственной активности воспитанника, направленной на развитие у себя адекватного социальным нормам отношении к своим социальным обязанностям, с другой стороны.

**Ключевые слова:** достоинство, нравственное воспитание, нравственное развитие, чувство собственного достоинства.

**Summary.** This article discusses prerequisites for the formation of self-esteem in elementary school children in the most typical way to regulate morality of human behavior, voluntarily, in full accordance with their feelings and beliefs, has actions that correspond to the moral demands of society. Presented a critical assessment of the existing system of moral education, grounded and practically tested laws of formation of self-esteem, developed a scientifically based system of psychological and educational recommendations for improving a sense of honor and dignity in primary school children. On the basis of theoretical analysis and experimental investigation of the problem is determined that the formation and the sense of self-worth is made possible in the process of psychological support, the development of a number of appropriate measures. The study confirmed the feasibility of the allocation of types of elementary school students by features of self-esteem to determine the specific psychological and educational effects on each group. It is noted that the pattern formation process of self-esteem as personality traits younger student is unity and the relationship between external teaching and other special effects for the individual student, on the one hand, and the nature of the pet's own activity aimed at developing at an adequate attitude to social norms their social responsibilities, on the other hand.

**Keywords:** dignity, moral education, moral development, self-esteem.

УДК 159.922.1:159.922.8

О. М. КУРДИБАХА

### ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

**Резюме:** У даній статті описано процес гендерної соціалізації підлітків та процес засвоєння особистістю стандартів адресованих суспільством людям чоловічої й жіночої статі протягом входження особистості в соціальне оточення. Показано функції гендерної соціалізації та які моделі гендерної поведінки засвоює особистість протягом життя, тому що, процес гендерної соціалізації особистості продовжується до тих пір, поки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Гендерна соціалізація здійснюється на рівні суспільства через такі інститути, як сім'я, система навчання, виховання, освіти і система ідеологічного впливу як свідомо організована, запрограмована і спеціалізована діяльність суспільства з метою формування у індивідів певних гендерних властивостей. Процес гендерної соціалізації починається з раннього дитинства, продовжується довгі роки і відбувається стадійно. Більшість наявних особливостей гендерної поведінки індивідів є наслідком соціально-історичних факторів, які обумовлюють зміст і функції гендерних ролей, які мають свої особливості в кожній культурі суспільства. У статті розкрито поняття "гендерна зрілість" та "гендерна ідентичність". Описано етапи формування гендерної ідентичності особистості в процесі гендерної соціалізації.

**Ключові слова:** гендерна соціалізація, стать, гендерна ідентичність.

**Постановка проблеми:** У наш час багато проблем людини пов'язані із недостатньою сформованістю гендерної ідентичності: виникають труднощі міжстатевих контактів, невміння створювати сім'ю, неправильне виховання дітей.. Сьогоднішні підлітки живуть в умовах інтенсивної трансформації суспільства, яка здійснює сильний вплив на формування і розвиток їх особистості. Всі ці обставини потребують привернення уваги до проблеми формування особистості підлітків, зокрема до аналізу гендерної соціалізації як процесу, що регулюється соціально-нормативною системою культури суспільства.

**Мета:** є визначення умов гармонізації гендерної соціалізації підлітків.

**Вклад основного матеріалу:** Гендерна соціалізація – це процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння пов'язаного зі статтю соціального досвіду у міру входження у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків осіб чоловічої і жіночої статі, а з другого – активне відтворення індивідом системи взаємовідносин статей у процесі активної діяльності, включення в ці взаємини.

Стать – це комплекс анатомічних, репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка або жінку. В залежності від аспекту дослідження статі розрізняють: біологічну стать – це

сукупність контрастуючих генеративних ознак осіб одного виду; психологічну стать – це характеристика особистості і поведінки індивіда з точки зору маскулітності-фемінітності. Маскулітність – сукупність ознак, які відрізняють чоловіка від жінки. Фемінітність – це сукупність ознак, які відрізняють жінку від чоловіка. Гендерна соціалізація виокремлює такі функції: соціальну адаптацію, що означає стандартизацію мови, жестів, характерних для індивідів певної статі, сприйняття гендерних стереотипів, засвоєння гендерних цінностей, значень, символів, формування соціального характеру гендеру; інкультурацію – засвоєння традицій гендерної культури суспільства з метою передачі їх наступному поколінню; інтерпретацію особистості, що включає розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування гендерної ідентичності, відповідності між психічною статтю і гендерною роллю. Гендерна соціалізація здійснюється на рівні суспільства через такі інститути, як сім'я, система навчання, виховання, освіти і система ідеологічного впливу як свідомо організована, запрограмована і спеціалізована діяльність суспільства з метою формування у індивідів певних гендерних властивостей. Успішність організації процесу гендерної соціалізації цими інститутами пов'язана з наявністю у них системи цілеспрямовано орієнтованих нормативів і стандартів гендерної поведінки в типових ситуаціях.

Гендерна соціалізація – явище культурно-історичне. Зміст цього процесу, стадії, конкретні механізми мають історичний характер, суттєво варіюють від однієї культури до іншої, визначаються характером соціальної системи. Можна спостерігати, як зі зміною епох, культур, типів соціальних систем змінюються і засоби цілеспрямованого впливу на особистість, бо кожна культура використовує ті засоби соціалізації, які розраховані на формування певної поведінки, що не виходить за межі цієї культури. Так, в традиційних суспільствах основним засобом формування у людини особистісних рис було дотримання встановлених традиційних зразків. Звичай регулюють поведінку людей у цьому суспільстві від народження до смерті, не допускаючи нічого оригінального, передбачаючи дотримання завітів предків, відтворення минулих відносин у майбутньому. Пряме примушування через систему звичаїв і традицій було основним засобом цілеспрямованого впливу на особистість. Цей засіб був обумовлений самим типом культури, у якій традиції були основним її складовим елементом, і це відображало також рівень розвитку психіки самого індивіда. З ускладненням суспільної системи стає недостатнім використання засобів соціалізації традиційного суспільства. Вони доповнюються іншими, які ґрунтуються на механізмі ціннісних орієнтацій, що передбачають не повторюваність дій, а представляють собою деякі орієнтири, загальні принципи поведінки, якими індивід повинен керуватись у своїх вчинках. У сучасному суспільстві головним засобом соціалізації стає норма, яка формує певну суспільну вимогу, але не передбачає всіх обставин вчинку. Норми менш стійкі у порівнянні з традиціями і звичаями і менш консервативні. Гендерні культури різних народів відрізняються одна від іншої. Всередині цих культур теж є відмінності. Цінності сімей, які мешкають у міській і сільській місцевості, можуть дуже відрізнятися. Всі ці фактори здійснюють диференційований вплив на особистість. Тому, говорячи про засвоєння гендерної культури, необхідно мати на увазі оточення, в якому виховується індивід, пам'ятаючи про різні рівні систем гендерної культури.

Можна умовно виділити *три сфери*, у яких здійснюється гендерна соціалізація: поведінкова, сфера спілкування і сфера самосвідомості. Люди демонструють оточуючим, наскільки вони по відношенню до суспільства займають чоловічу, жіночу, або андрогінну позицію своїми висловлюваннями на цю тему, поведінкою. Це публічне, зовнішнє вираження гендеру називається *гендерною поведінкою*. Конкретними детермінантами гендерної поведінки є, перш за все, вираженість ознак статі, ознаки доброго здоров'я і відсутність будь-яких недоліків психологічного, розумового або фізичного плану. Сукупність цих якостей визначає рівень вибору тієї або іншої моделі гендерної поведінки. У кожної людини створюється певна ідеальна модель представника певної статі, і конкретна людина свідомо співвідносить свою поведінку з цією моделлю, формуючи таким чином свої гендерні особистісні якості. Як зазначалось вище, відмінності в гендерній поведінці чоловіків і жінок обумовлені не тільки біологічним фактором, а значною мірою – соціокультурним, і є результатом гендерної соціалізації. Більшість наявних особливостей гендерної поведінки індивідів є наслідком соціально-історичних факторів, а саме: 1) розподілу праці в залежності від статі; 2) відмінностей у змісті і засобах виховання хлопчиків і дівчаток; 3) культурних стереотипів маскулітності і жіночності; 4) диференціації чоловічих і жіночих соціальних ролей. Перелічені соціально-історичні фактори обумовлюють зміст і функції гендерних ролей, які мають свої особливості в кожній культурі суспільства. У будь-якому суспільстві гендерне виховання передбачає засвоєння індивідом гендерних ролей і навчання гендерній поведінці. Поведінку, яка узгоджується з прийнятим у цьому суспільстві розподілом статевих ролей, називають статевотипованою. Це – генералізоване, узагальнене уявлення про „типово” жіночу або „типово” чоловічу рольову поведінку. В узагальненому вигляді вони існують як маскулітні та фемінітні риси.

Друга сфера, у якій відбувається процес формування особистості, це *спілкування*. В контексті гендерної соціалізації спілкування розглядається з боку засвоєння норм спілкування як з особами своєї, так і з особами протилежної статі. Існують чисельні психологічні дослідження міжстатевого спілкування і їх впливу на формування гендерних якостей. Спілкування між людьми виступає як спосіб трансформації „зовнішніх” соціально-культурних умов у внутрішню структуру особистості. Ставлення індивіда до оточуючого світу завжди опосередковується спілкуванням з іншими людьми. Сформована особистість – це результат того, що передається їй іншими людьми. Здобутки матеріальної і духовної культури, які створені одним поколінням, повинні бути розкритими для наступних поколінь. Лише за цієї умови може продовжуватись життя. А щоб відбувався процес передачі культурних досягнень наступним поколінням, потрібен безперервний процес

соціально організованої взаємодії старшого і молодшого поколінь, у якому здійснювалася б передача соціального досвіду. І цей процес навчання і виховання повинен відбуватися завжди.

Третя сфера, в якій відбувається формування особистості – це *розвиток самосвідомості*. У контексті гендерної соціалізації розвиток самосвідомості особистості розглядається як процес усвідомлення нею своєї статі. Людські істоти мають чітке внутрішнє відчуття своєї належності до певної статі. Це внутрішнє сприйняття статі визначається як гендерна ідентичність. У самому загальному вигляді можна сказати, що процес гендерної соціалізації відчувається як формування у людини образу Я, де перше місце посідає Я статево. Гендерна ідентичність – це усвідомлення індивідом своєї статевої належності, суб'єктивне осмислення, переживання гендерної ролі, яке виявляється у єдності гендерного усвідомлення та поведінки. Гендерна ідентичність формується поступово у процесі гендерної соціалізації. Вирішальним етапом її формування є підлітковий вік, в цей період відбувається її остаточне формування. Період первинної гендерної соціалізації охоплює декілька вікових стадій: від народження до початку навчання в школі і від початку навчання в школі до соціальної зрілості. У відповідності з роллю провідної діяльності дитини, а також інститутами, які відіграють вирішальну роль в гендерній соціалізації, можна виділити, принаймні, два важливих етапи в первинній гендерній соціалізації: по-перше, дитинство, в якому домінуючим інститутом є сім'я, а провідною діяльністю гра, і, по-друге, підлітковий період, особливістю якого є те, що до сім'ї приєднується такий інститут, як школа, а провідною діяльністю стає спілкування з однолітками.

Вторинна гендерна соціалізація починається з періоду соціальної зрілості і продовжується все життя. Цей період теж має декілька стадій, які відповідають переходу від одного соціально-вікового статусу до іншого. Процес гендерної соціалізації за своїм змістом є процес, який починається з перших хвилин життя людини. При народженні спостерігається відносно небагато помітних відмінностей між статями. Взаємодіючи дедалі більше із соціальним оточенням, діти засвоюють певні ролі, а потім, у період статевого дозрівання, гормональні фактори викликають значні зміни у гендерній диференціації, збільшуючи відмінності між чоловіками і жінками. У кожному суспільстві від жінок і чоловіків очікується відповідність заданим ролям, і в кожному суспільстві чоловіки і жінки мають досить узгоджені уявлення про ці очікування, незалежно від того, подобаються вони їм чи ні. Підростаючи, діти підлягають подальшій соціалізації і засвоюють поведінкові зразки, які вважаються прийнятними для їх статі. По мірі того, як дитина все більше усвідомлює себе, вона починає реагувати на вплив з боку оточуючих її людей і стає носієм своєї Я-концепції, яка включає уявлення про себе як про хлопчика або дівчинку. Поступово дитина все більше усвідомлює особливості свого тіла, наявність у себе чоловічих або жіночих статевих органів і визначає їх як частину своєї статевої природи. Всі ці фактори призводять до розвитку первинної гендерної ідентичності.

В підлітковий період гендерної соціалізації завершується формування фундаментальних зразків гендерної ідентичності, що дає підставу говорити про досягнення статевої зрілості індивідом і практичну завершеність формування гендерної ідентичності. Показником гендерної зрілості є формування у індивіда соціально-типових гендерних рис в результаті засвоєння ним стандартів гендерної культури. Процес і результат набуття індивідом гендерних властивостей, які є типовими для певної статі, називається гендерною типізацією. Отже, гендерна зрілість означає становлення гендерного типу особистості. Індивід в процесі гендерної типізації засвоює загальну інформацію для категоризації поведінки і ролі чоловіка і жінки, а також інформацію про форми поведінки і властивостей особистості, які характерні для своєї статі. Особистість, вступаючи в нові зв'язки і взаємини з іншими людьми, змінюється все життя. Вхідження людини в нові для неї групи, прийняття нових ролей, позицій, зміна соціальних настановлень, мотивів, потреб триває безперервно. Процес гендерної соціалізації особистості продовжується до тих пір, поки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Звичайно, що в молоді роки цей процес протікає більш інтенсивно, ніж у старших людей, що досягли певної ступені зрілості. Зрілість – це не зупинка, а динамічна система гендерних якостей особистості, що постійно трансформується під впливом нових вимог. Соціальне середовище – явище динамічне. Тому результатом гендерної соціалізації є все нові й нові гендерні властивості, яких потребує життя.

**Висновки:** Отже, процес гендерної соціалізації відбувається як єдність змін у всіх трьох визначених сферах. У сукупності вони створюють для індивіда дійсність, яку він розширює, де він спілкується, пізнає і діє, засвоюючи не тільки своє найближче мікросередовище, але й всю систему соціальних відносин. З перших днів життя дитини соціальне оточення відіграє вирішальну роль у вихованні особистості як статі. Цивілізація створила цілу систему поведінкових приписів, взірців, моделей поведінки (форми спілкування, види діяльності, манери, одяг), які прийняті щодо чоловіка або жінки. Процес гендерної соціалізації починається з раннього дитинства, продовжується довгі роки і відбувається стадійно. Питання про стадії процесу соціалізації має свою історію в системі психологічного знання.

#### Список використаних джерел:

1. Исаев Д. Н. Половое воспитание детей: Медико-психологические аспекты. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Д. Н. Исаев, В. Е. Каган – Л.: Медицина, 1988. – 160 с
2. Каган В. Е. Стереотипы мужественность-женственность и „образ Я” у подростков / В. Е. Каган // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С. 53-62.
3. Клецина И. С. Гендерная социализация / И. С. Клецина. – СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. – 92 с.

4. Коломинский Я. Л. Полоролевое развитие ребенка в дошкольном возрасте / Я. Л. Коломинский, М. Х. Мелтсас // Генетические проблемы социальной психологии. – Минск, 1985. – С. 176-190.
5. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М. : Политиздат, 1982. – 255с.
6. Психология современного подростка / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Педагогика, 1987. – 240с.

**Резюме:** У даній статті описано процес гендерної соціалізації підлітків та процес засвоєння особистістю стандартів адресованих суспільством людям чоловічої й жіночої статі протягом входження особистості в соціальне оточення. Показано функції гендерної соціалізації та які моделі гендерної поведінки засвоює особистість протягом життя, тому що, процес гендерної соціалізації особистості продовжується до тих пір, поки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Гендерна соціалізація здійснюється на рівні суспільства через такі інститути, як сім'я, система навчання, виховання, освіти і система ідеологічного впливу як свідомо організована, запрограмована і спеціалізована діяльність суспільства з метою формування у індивідів певних гендерних властивостей. Процес гендерної соціалізації починається з раннього дитинства, продовжується довгі роки і відбувається стадійно. Більшість наявних особливостей гендерної поведінки індивідів є наслідком соціально-історичних факторів, які обумовлюють зміст і функції гендерних ролей, які мають свої особливості в кожній культурі суспільства. У статті розкрито поняття "гендерна зрілість" та "гендерна ідентичність". Описано етапи формування гендерної ідентичності особистості в процесі гендерної соціалізації.

**Summary:** This article describes the process of gender socialization of adolescents and the process of mastering individual standards addressed by society to people men and women for entry of the individual into the social environment. Shown function of gender socialization and gender patterns of behavior that a person learns throughout life, so that the process of gender socialization lasts as long as it continues to communication, social cognition, social activity. Gender socialization is carried out at society through institutions such as family, education system, education, education system and ideological influence both consciously organized, programmed and specialized activities of the society in order to develop in individuals of certain gender characteristics. The process of gender socialization begins in early childhood, continued for many years and is phasically. Most of the available features of gender behavior of individuals is a result of social and historical factors that determine the content and function of gender roles, which have their own characteristics in each culture. This article deals with the concept of "gender maturity" and "gender identity." We describe the stages of the gender identity of the individual in the process of gender socialization.

**Keywords:** gender, gender socialization, gender identity.

УДК 316.647.5

М.І. ЛЕНДЕЛ

## ПРОБЛЕМИ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

**Резюме:** Автором розкриті основні складові проблеми етнічної толерантності у психології. узагальнити та систематизувати теоретично концептуальні підходи щодо вивчення толерантності та етнічної толерантності у психології.

**Ключові слова:** толерантність, етнічна толерантність.

**Постановка проблеми.** Сьогодні неминучими є труднощі, що супроводжують будь-яку взаємодію між людьми, що є носіями інших національно-культурних просторів. Особливо актуальними є труднощі, що знаходить своє відображення у проявах нетолерантності до громадян, які розмовляють іншою мовою, мають інші релігійні погляди чи інші суспільно демократичні цінності. Тобто, труднощі зумовлені носіями інших національно-культурних просторів.

**Мета:** узагальнити та систематизувати теоретично концептуальні підходи щодо вивчення толерантності та етнічної толерантності у психології.

Сьогодні у психології існує багато підходів до розуміння сутності толерантності та етнічної толерантності зокрема. Дослідженню даної проблеми присвятили свої роботи В. Франкл, Е. Фром, О. Г. Асмолов, А. І. Гусев, З. С. Карпенко, Г. С. Кожухар, П. В. Лушин, М. В. Савчин, Г. Олпорт, А. Маслоу, В.В. Москаленко, В. В. Рибалка, Л. В. Засєкіна, О. А. Донченко, О. О. Леонтьев, Н. М. Лебедева, О. М. Лозова, Г. У. Солдатова, В.С. Хомик та інші. У контексті психології К. Роджерса толерантності особистості зіставляється з поняттям емпатії. Дане поняття вчений характеризує як «відсутність гордовитості», а також схильність надавати допомогу оточенню у вирішенні різних проблем без натиску та директиви.

Інтолерантність як протилежний полюс толерантності у контексті агресивної поведінки аналізується в теорії соціального научіння А.Бандури. Основними детермінантами толерантної/інтолерантної поведінки, на думку вченого, є зовнішні чинники, а саме засоби масової інформації. Саме вони впливають на формування особистісної агресивності, яка виражається у різних формах не тільки інтолерантної а й насильницької поведінки.